

Söylem Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed(sav) Tasavvuru -Muhammediye Örneği-*

Mustafa ARSLAN**

Atıf/©: Arslan, Mustafa (2009). Söylem Mitos ve Tarih:Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed(sav) Tasavvuru –Muhammediye Örneği-, Milet ve Nihal, 6 (1), 195-219.

Özet: Halk arasında yaygın dinsel söylemdeki Hz. Muhammed tasavvurunun incelendiği makalede, örnek olarak Muhammediye eseri incelenmiştir. Eserde ve benzeri eserlerde temel dini ilke ve prensiplerin, mistisizmin ve neo-platonizmin etkisinin, ayrıca halk arasında yaygın olan folklorik ve mitolojik öğelerin varlığı dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Peygamber sevgisinin belirgin olarak ön plana çıktığı bu metinlerde, Hz. Peygamber'in sınırsız ve coşkulu bir tarzda işlendiği, bu sınır tanımaz sevginin, zaman zaman Hz. Peygamberin tarihsel kişiliğini örttüğü, Onun gerçek misyonu ve yaptıklarının hakkıyla tanınamamasına neden olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber sevgisinin dinin temel sahih kaynaklarından yola çıkarak ele alınması, özellikle onun tarihsel gerçek kişiliği, mücadelesi ve misyonunun insanlara aktarılması önemlidir. Ancak duygusal ve coşkusal anlatımın getirdiği kimi faydaların varlığını, psikolojik ve edebi açılımlar sağladığını da kabul etmek gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsellik, mitos, Muhammediye, Nur-ı Muhammedi, İslam Mitolojisi.

---

* Bu makale 7-8 Mart 2009 tarihleri arasında Sakarya'da düzenlenen *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Uluslararası Sempozyumu*'nda sunulan bildiri esas alınarak geliştirilmiştir.

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

I. Popüler Dini Metinlerin Müslüman Türk Toplumundaki Varlığı ve Yaygınlaşma Sebepleri

Müslümanların dini hayatında Hz. Peygamberin merkezi bir konumu vardır. Çünkü Kur'an onun için "güzel örnek (Ahzab, 21)" tanımlaması yapar. Bu nedenle hayatın detaylarında onun hayat tarzını ve felsefesini takip etmek Müslümanların temel ideali olmuştur. Hz. Muhammed'in(sav) Müslümanların hayatındaki bu merkezi konumu halk arasında güçlenerek ve farklı şekillerde devam etmiştir.

Bu çalışmanın konusu, halk arasındaki yaygın dinsel söylemdeki Hz. Muhammed(sav) tasavvurunun kendine has özelliklerini incelemektir. Çalışmada Müslüman-Türk halkı arasında yaygın olarak okunmuş ve bazıları okunmakta olan *Muhammediye*, *Ahmediye*, *Enver'ül Aşikin* gibi popüler dini metinlerdeki Hz. Peygamber tasavvurunun din antropolojisi ve sosyolojisindeki ilgili kavram ve teoriler bağlamında analizi yapılacaktır.

Müslüman halk arasında Hz. Peygambere duyulan derin sevgi ve saygı zamanla, dini kaynaklara uygun rivayetler yanında mistik, aşırı duygusal ve coşkusal tarzlarda ifadesini bulmuştur. Öyle ki Müslüman halkın inanç yapısı Peygamber merkezli bir nitelikte olmuş ve Peygamber inancı popüler metinlerde bütün inanç esaslarını kapsayacak tarzda gelişme göstermiştir (bkz. Arpaguş, 2001: 212). Popüler dini literatürün en belirgin özelliğinin, Hz. Peygamber sevgisinin "sınırsız bir tarzda" ve "merkezi öge" olarak ele alınması olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca halk arasında Hz. Peygambere yönelik bu sınırsız sevgi ve coşku, popüler metinlerde farklı felsefi ve mitsel imgelerle ve mucizelerle genişletilerek yer yer mitolojik/efsanevi niteliklere de bürünmüş bu da Hz. Muhammed'in tarihsel kişiliğinin arka plana itilmesi sonucunu doğurmuştur.

Halk Arasında Yaygın Bir Dindarlık Tarzı Olarak Popüler Dindarlık

Halk arasında yaygın olan dini metinlerdeki Hz. Muhammed tasavvuru-

nu anlamak için, öncelikle popüler din kavramına ve bunun Türk toplumunun dini hayatındaki yerine kısaca değinmek gereklidir. Çünkü konumuz olan popüler dini metinler halk dindarlığı temelinde hayatîyet bulmaktadır ve halkın dini yaşantısında çeşitli işlevler görmektedir.

İlgili araştırmalara bakıldığında, bir dindarlık tarzı olarak popüler dindarlığın Türk toplumunun dini hayatında önemli bir yeri olduğu görülür. Örneğin Mardin Türk toplumunun dini yaşantısını anlamada popüler dindarlığın öncelikli konumuna değinmektedir (Mardin, 1993: 110). Ayrıca bizim konu ile ilgili çalışmalarımız bu dindarlık tarzının, bütün dinlerde görülen bir dindarlık tarzı olmakla birlikte, Anadolu'nun günümüz ve özellikle geçmişteki dini hayatını anlamada önemli bir olgu olduğunu göstermiştir (bkz. Arslan, 2003; 2004).

Halk arasındaki anlamlı bir düzenliğe ve farklılığa sahip olan yaygın halk inançları dinbilimlerinde kuramsal açıdan değerlendirilmiş ve "popüler din/darlık" terimi adı altında kavramlaştırılmıştır (bkz. Arslan, 2004; Vrijhof and Waardenburg, 1997; Long, 1987).

Popüler dini metinler halk arasında bir gerçekliğe sahip olan popüler dindarlık temelinde hayatîyet bulmakta ve işlevsel olmaktadır. Ancak bu metinler, din bilginlerinin kitabî Müslümanlığı ile halk dindarlığı arasındaki iletişimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü evrensel dinler açısından yüksek kitabî ilkelerin halka ulaştırılması gereklidir. Böylelikle geniş halk kesimleri bağlı oldukları (örneğin İslam gibi) dinlerinin inanç, ibadet vb. konularında bilgi sahibi olacak ve o şekilde fikir ve davranışlarını dinlerine uygun hale getireceklerdir. Ancak özellikle "sözlü kültür"ün egemen olduğu toplumlarda bu durum daha bir zordur. Belli bir dini eğitim gerektiren temel dini ilkelerin eğitimsiz halk kitlelerince içselleştirilmesi bütün evrensel dinler açısından sorun oluşturmuştur. Yazılı kültüre sahip olamama yanında, kitlelerin eski inanç unsurlarını yeni dinin ilkeleri içerisinde folklorik inanç düzeyinde bir tür halk inancı olarak devam ettirme eğiliminde olmaları da (bkz. Mensching, 1994) bunda etkili olmuştur. Mensching'e göre, milli dinlerden

evrensel dinlere geçiş sürecinde kitleler terk ettikleri dinlerine ait inanç öğelerini tamamen bırakamamış, yeni dinlerin içerisinde bazen açık bazen de örtük olarak folklorik düzeyde devam ettirmişlerdir.

Evrensel dinlerin yüksek kitabi ilkelerinin sözlü kültüre sahip kitlelere anlatılması bu sebeplerle din bilginleri için önemini koruyan bir konu olagelmıştır. Halk kitlelerinin, evrensel dinlerin kitabi ilkelerinin kitlelerin kavrayış tarzlarına göre anlatılmasının gerekliliği baş göstermiş, bu amaçla *dini esasları halkın kavrayışına uygun tarzda anlatan eserlerin yazılmasına* önem verilmiştir. Müslüman Türk toplumunda da bu tarz eserler yazılmış ve halk arasında da oldukça şöhret bulmuştur.

Müslüman Türk toplumu arasında yaygın olan dini kitaplarla ilgili yeterli olmamakla birlikte bazı çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin Karataş (1995) 16. Yüzyılda Bursa'da yaygın olan kitapları, Kara (1999) ise 14.-15. Yüzyıllarda Osmanlı halkı arasında yaygın olan kitapları, Arpaguş (2001) da genel olarak Osmanlı halkı arasında etkin olan kitapları konu alan çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca, bu toplu değerlendirmelerin yanı sıra, bu eserlerin her birisi için özel makale, kitap ve ansiklopedi maddesi çalışmalarının da yapıldığını görmekteyiz.¹

Kara (1999: 131) Osmanlı halkının din anlayışına etki eden kitapları üç başlıkta toplamaktadır. Kur'an-ı Kerim, Hadis kitaplar ve üçüncü olarak âlim, arif ve ediplerin yazdıkları kitaplar. Üçüncü başlıktaki kitapları Kara, özellikle peygamber kıssaları ve tarihi hikâyeleri konu alan, insanların hayal dünyasına hitap eden, tahayyül gücünü geliştiren bir nitelik arz ettiğini söylemektedir. Türk halkının İslam anlayışını etkileyen popüler dini kitapları konu aldığı çalışmasında da Arpaguş (2001), *Muhammediye, Ahmediye, Envârü'l Âşikîn, Müzekki'n-Nüfus, Kara Dâvud, Tenbihü'l Gâfilîn, Şerhu Şir'ati'l İslam, İmâdü'l İslam, Mızraklı İlmihal, Şerhi Vasiyyeti'l Muhammediye, et-Tarikâtü'l Muhammediye, Delailü'l*

---

¹ Halk arasında muteber olan eserlere ilişkin tespit edebildiğimiz kadarıyla en geniş bibliyografya için Arpaguş'un (2001) çalışmasına bakılabilir.

Hayrât, Mârifatnâme isimli eserleri en yaygın eserler arasında saymakta ve bu eserlerdeki inanç esaslarının işleniş tarzlarını ana hatlarıyla incelemektedir. Halk Müslümanlığının temel metinleri de diyebileceğimiz bu eserler, sözlü kültürle yazılı kültürü birleştiren bir niteliğe sahiptirler. İletişim araçları ve okul sisteminin gelişmediği dönemlerde, belli bir din eğitime ve yazılı kültüre sahip olmayan halka, anlayış kabiliyetlerine göre dini ilke ve prensiplerin öğretilmesini sağlamışlar, gerek cami ve tekke gibi dini kurumlarda, gerekse ev ve oda sohbetleri sivil mekânlarda, halka yönelik yaygın din eğitimi enstrümanı olarak işlev görmüşlerdir. Bu eserlerin değinilmesi gereken en önemli tarafı, dini ilke ve prensiplerin, halk kesiminin anlayış seviyelerine uygun ve kendi kendilerine, başka bir deyişle otoditaktik tarzda öğretilmesindeki etkin rolleridir. Popüler dini metinler her ne kadar zaman zaman sahipsiz olmayan rivayetleri çokça işlemekle eleştirilse de, dini konu ve olayları manzum ve kıssa biçimine getirerek anlatmaları, insanların hayal dünyasına hitap ederek tahayyül gücünü geliştirmeleri, günümüz popüler kültür araçlarının gördüğü işlevi dönemlerinde gördükleri de değinilmesi gereken bir husustur.

II. Popüler Dini Metinlerde Hz. Peygamberin “Merkezi Konumu” ve Peygamber İncancının İşleniş Tarzı

1. Popüler Dini Metinlerde İşlenen Peygamber İncancında Belirleyici Bir Kavram: *Nûr-ı Muhammedi*

Popüler dini literatürün en belirgin özelliği Hz. Peygamber sevgisinin “sınırsız bir tarzda” ve “merkezi öge” olarak ele alınmasıdır. Bu sevgi nübüvvet sınırları içinde kalmadan bütün inanç esaslarını kapsayacak tarzda gelişmiştir. Metinlerde “merkezi öge” Nûr-u Muhammedi / Âlemlerin nuru tarzında ifade edilen Hz. Muhammed’dir. İnanç esasları da dâhil olmak üzere evrenin varlığı gibi konular Hz. Muhammed merkezli ele alınmaktadır. Başka bir deyişle bu kitaplardaki İslam anlayışı “nübüvvet merkezli” bir İslam anlayışıdır (Arpaguş, 2001). Hz. Peygamberin model olma niteliği zengin biçimde işlenmekte, ancak bu örneklik zamanla gerçek, tarihsel seyirinden çıkarak mistik ve efsanevi/mitik boyutlar da

kazanmaktadır. Sözlü kültürün özelliklerinden “bütün olayların ‘başkahraman’a odaklı ele alınması, zayıf tarihsellik ve yer yer efsanevi öğelere yer verme” gibi hususlar metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda isimleri verilen kitaplarda merkezili konumda olan Hz. Peygamber inancının işleniş özellikleri ana hatlarıyla şu şekilde özetleyebiliriz:² Öncelikle Hz. Peygamber yüceltilirken beşer üstü bir konuma çıkarılmaktadır. Bu nedenle Hz. Peygambere gösterilen saygının vefatından sonraki dönemlerde efsanevi noktalara ulaştığı görülmektedir. Bu sürece, Hicri III. Asırdan itibaren gelişen Allah’ın kendi nurundan Hz. Peygamber’i yarattığı fikrinin doğuşu ve Vahdet-i Vücut anlayışı ile gelinmiştir. Sonuç olarak da *Nur-u Muhammedi* ya da *Hakikat-i Muhammediye* düşüncesi VII. Yüzyıldan itibaren İslam coğrafyasında yayılmaya başlamış ve Ahmet ve Mehmet Bican kardeşlerin eserleriyle de (Muhammediye ve Envar’ül Aşikin gibi) bu anlayış halk kesimine indirilmiştir (Arpaguş, 2001, 212).

Tasavvufi etki ve özellikle Vahdet-i vücut anlayışı etkisinde olan bu Peygamber tasavvuruna göre, varlığın ilk tecelli ve taayyün mertebesi “Hakikat-i Muhammediye”dir. Halk metinlerinde yoğun olarak işlenen “Hakikat-i Muhammedi” anlayışının içeriğini “Nur-u Muhammedi” oluşturmaktadır. Bu nur, yaratılışın ilk nüvesini oluşturmakta olup hayatın kaynağıdır. Başka bir deyişle evrenin yaratılışı, ayrıca güneş ve ayın ışıkları, levh, *arş*, *kürsi*, *sidre*, *semavat*, *Cennet*, *Cehennem* gibi manevi varlıklar da Hz. Peygamberle başlamaktadır. Bütün peygamberler de bu nuru taşımaktadırlar. Bu anlayışta evren Hz. Peygamberin görünümünden ibarettir. Bütün yaratıklar ondan sonra yaratılmıştır. Onun varlığı aynı zamanda İnsan-ı kamili ifade etmektedir. O varlığın bütün hakikatlerini içerisinde toplamaktadır. *Nûr-ı Muhammedî* ile haktan gelen feyzin halka ulaşması mümkün olur. Onun hakikati aslında bütün varlıkların özünü teşkil etmektedir. Evren ve varlıklar gibi diğer peygamberler de *Nûr-ı Muhammedî*’nin bir “görüntüsü”dür. Gö-

---

² Bu özelliklerin tespitinde şu eserlerden yararlanılmıştır: Arpaguş, 2001; Schimmel, 2002

rüntülerin peygamberliği ise geçicidir, zamanla kayıtlıdır. Her peygamber *Nûr-ı Muhammedî*'nin bir sıfatının tecellisidir. Hz. Muhammed'de ise bütün zâtı, isim ve sıfatları ile ortaya çıkmıştır (Demirci, 1997: 180). Kaynaklarda bu anlayışın Tasavvufa Şia'dan ona da Yeni Eflatunculuk'tan, Hermetizm'den ve Maniheizm'den geçtiği, Kur'an'da bu konuda bir bilginin olmadığı da ifade edilmektedir (Bkz. Arpaguş, 2001: 157-8).

Birçok mutasavvıf şair ve bilginlerin yanı sıra Yunus Emre, Mevlana gibi ünlü şahsiyetler de Tasavvuftaki *Nûr-ı Muhammedî* anlayışını şiirlerine yansıtmışlardır (Köprülü, 1976; Danuşman, 1956). Ayrıca Anadolu'da halk arasında en yaygın dini eser olan *Vesiletün' Necat (Mevlid)* adlı eserde de konu işlenmektedir.³

³ Bkz. Aksoy, 2004: 482; Vassaf 2006. Ünlü *Vesiletü'n Necat*'ta *Nûr-ı Muhammedî* konulu dizelerden önemine binaen birkaç örnek:

*Hak Teâlâ çün yarattı Âdem'i
Kıldı Âdem'le müzeyyen âlemi*

...

*Mustafâ nûrunu alnında kodu
Bil Habîbim nûrudur bu nûr dedi
Kıldı ol nûr onun alnında karar
Kaldı onun ile nice rûzîgâr
Sonra Havvâ alnına nakl etti bil
Durdu onda dahî nice ay u yıl*

...

*Mustafâ rûhunu evvel kıldı var
Sevdi onu ol Kerîm u Girdigâr*

...

*Hem vesîle olduğiçin ol Rasûl
Âdem'in Hak tevbesin kıldı kabûl
Nûh garktan buldu ânınçün necât
Dahî doğmadan göründü mu'cizât*

...

*Hem onunla doldu âlem cümle nûr
Onun için oldu cennât içre hûr
Bil Muhammeddir bu varlığa sebeb
Cehd edip onun rızâsın kıl taleb*

...

*Sûretâ gerçi Muhammed son idi
İllâ ma'nûde kamûdan ön idi*

.....

*Şöyle vardı erdî ol nûr aslına
Erişince ol Muhammed alnına
Geldi çün ol rahmeten li'l-âlemîn*

Mevlid umumiyetle tevhid, münacat ve na't ile başlamakta, kâinatın zuhur kaynağı olan Nur-ı Muhammediye'den bahsedilerek Hz. Peygamber'in doğumuna geçilmekte, Onun mi'racı ve diğer mucizelerinin anlatılmasının ardından vefatı konusuna yer verilmekte, en sonunda da Resul-i Ekrem ve ashâbı basta olmak üzere eseri yazan, okuyan ve dinleyenler için bir dua ile sona ermektedir. Ancak özellikle *Muhammediye*'de bu çokça işlendiği için bu eserdeki tasavvufi, özellikle *Nûr-ı Muhammedi* anlayışı etkilerinin ele alınması gerekir. Bu hem Eski Türk Edebiyatı-Din ve Tasavvuf ilişkisi, hem de bu eserlerin din sosyolojisi açısından değerlendirilmesi yönünden önemlidir. Biz daha önceki bir çalışmamızda, halk arasında yaygın olan dini-edebi metinlerin (*Muhammediye*, *Ahmediye*, *Envârü'l Âşıkîn*, *Müzekki'n-Nüfus*, *Kara Dâvud* vb.) din sosyolojisi açısından işlev ve rollerini çalışırken, özellikle *Muhammediye*'nin Tasavvuftaki *Nûr-ı Muhammedi* anlayışını çokça işlediğini tespit etmiştik. Bu çalışmamızda Tasavvuf ve Vahdet-i Vücut felsefesinde çok önemli bir yeri olan *Nûr-ı Muhammedi* anlayışının Anadolu halkının asırlarca din anlayışına tesir eden *Muhammediye*'deki işleşişini ayrıntılı örneklerle ele almak istiyoruz.

Nur-u Muhammedi anlayışı sebebiyle, popüler dini metinlerde Hz. Peygamber'in, biri âlemin çekirdeği olan nuru içeren manevi, diğeri cismani olan "iki yaratılışı" söz konusu edilmektedir. Ayrıca doğumu öncesi ve doğum anındaki olağanüstülüklerle de çokça yer verilmektedir (Arpağuş, 2001: 166 vd.). Sahih olmayan rivayetlerle işlenen bu tarz konuların bu metinlerle halk arasında yayıldığı ve kitle kültürünün özelliği gereği mitsel imgelerle karıştırılarak daha ileri noktalara götürüldüğü söylenebilir. Aynı şekilde çocukluğu, gençliği, peygamber olması, Miracı, mucizeleri, şefaati, ölümü (örneğin, ölmeyip diri olması) gibi konularda sahih bilgiler yanında sahih olmayan mistik ve olağanüstü ifadelerle, insanüstü nitelermelere çokça rastlamak mümkündür. Bunların din açısından ne anlam ifade ettiği konumuzu oluşturmadığından

---

*Vardı nûr onda karar etti hemîn
Ondan artık kimseye nakl etmedi
Çünkü yerin buldu ayrıntı gitmedi*

fazla yorumda bulunamayacağız ancak, buraya kadar ki ifadelerden, bu eserlerde Hz. Peygamber inancı çerçevesinde konulara değinilirken, yer yer sahih rivayetlerin dışına çıktığı, ona kendinde olmayan sıfat ve güçler verildiği söylenebilir. Bu durum, ilgili eserlerdeki konuların dini rivayetler yanında, kolektif belleğin gereği olan mitsel düşünüş tarzına uygun işlenmesinden kaynaklanmaktadır.

2. Muhammediye Örnek İncelemesi

Türk halkı arasında yaygın olan eserlerdeki Hz. Peygamberle ilgili bu genel değerlendirmelerin yanı sıra, en çok basımı yapılan ve Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inden sonra, Türk toplumunda en fazla yaygınlığa sahip eser olan Yazıcıoğlu Mehmed Bican'ın *Muhammediye* adlı eserine yazımızın sınırları çerçevesinde değinmeye çalışacağız. *Muhammediye* halk arasında yaygın olan eserlerdeki, dini, destani ve efsanevi unsurları bir arada barındırma özelliğine sahip çok şöhretli bir eserdir. Yazıcıoğlu Mehmed Muhammediye adlı eserini yazmaya, rüyasında Hz. Peygamberi gördüğü ve kendisini anlatan bir eser yazmasını kendisinden istediği için başladığını belirtmiştir (Yazıcıoğlu Mehmed, 1996: II/4). Asırlarca Türk halkı arasında okunan en meşhur eser olan *Muhammediye* Hz. Peygamber'in hayatını temel konu olarak ele alsada üç başlıkta toplanabilecek konuları içermektedir. Bunlar "Yaratılış, Siyer, Kıyamet-ahiret" konularıdır. Kur'an ve Sünnet yanında eski geleneklere ve farklı yerel inanışlara, tarih dışı mitolojik şahıs ya da varlıklara da eserde yer verilmiştir. Eserde tasavvufi etki çok belirgindir (Yazıcıoğlu Mehmed, 1996: I/89, 135, 150).

Yukarıda değinilen diğer eserler gibi *Muhammediye*'de de Hz. Peygamber inancı coşkulu ve sınır tanımaz bir duygu seli içinde ele alınmakta olup, diğer bütün İslami inanç esasları bu inanç çevresinde işlenmektedir. Şüphesiz burada yukarıda değinildiği gibi, Vahdet-i Vücut ve Hakikat-ı Muhammediye felsefesinin etkisi çok açıktır. Hakikat-ı Muhammediye ve Nur-u Muhammedi inancı çerçevesinde Hz. Muhammed'in hayatı alemin başlangıcından da öncesinde ele alınmaktadır. Önce Hz. Muhammed'in nuru yara-

tlmış, bütün varlığın özünü oluşturan bu nurdan varlık hiyerarşisi belli ve uzun bir süre zarfında hayatiyet bulmuştur. Bu konuda *Muhammediye*'de çokça örnek bulunabilir. Bunlardan bir kaçını zikretmek istiyoruz (Mısraların Yazıcıoğlu Mehmed, 1996: II adlı esere ait sayfa numaraları verilmiştir):

Benim nûrumu evvel kıldı icad
Pes ondan sonra kıldı mülke bünyâd

Ki elli bin yıl onu ön yarattı
Semâvat ile arzı son yarattı

Dedi hem rûhum evvel oldu mahluk
Dedi hem akl-ı evvel geldi mahluk (s. 11)

.....

Burada Yazıcıoğlu Hz. Muhammed'in nurunun ilk yaratıldığını ve diğer varlıkların onun "nurundan", bazı dizelerde de "terinden" neşet ettiğini ifade etmektedir. Aşağıda da buna ve nurun yaratılışından sonraki safhalara dair birkaç örnek vermek istiyoruz.

Bu sözün hâsılı budur ki bu mecmû-i mevcûdât
Onun nûrundan olmuştur eğer esbâb ve ger ensâb (s. 13)

.....
Muhammed sırr-ı a'lâdır ki kadr-i kaabe kavseyn ol
Muhammed nûr-ı eclâdır ki Hak sultân-ı kevneyn ol (s. 13)

Çü beş kez secde kıldı ol alâ nûr
Pes onu kıldı Hak nûrun alâ-nûr

Nazar kıldı çü ona rahmetinden
Hayâdan terledi Hak hazretinden

Pes ol terden yarattı kâyinâtı
Ki arşdan ferşe cümle mümkinâtı (s. 13)

.....
Pes ol nûrun şuâ'ından muhakkak
Yarattı enbiyâ ervâhını Hak

Vucûda geldi çün kim ondan ervâh
Görürler berk urur bir nûr-ı vezzah

Onu görüp kamu îmân getirdi
Hak onu derdlere dermân getirdi

Bunlardan sonra bir nûrânî kandîl
Yarattı şöyle kim vâsf edemez dil

Pes ondan Mustafa'nın sûretini
Yarattı gör kemâl-i kudretini

Yarattı ahsen-i sûrette onu
Kodu kandîl içinde arı cânı

Ayağım durdu Hakka etti ta'zim
Dedi Allâhu Ekber etti tahrîm

Tavâf ettiler onu cümle ervâh
Dediler budurur ol nûr-ı fettâh

Çü nûr-ı nûr-ı zât erdi zuhûra
Buyurdu kim nazar kılın bu nûra

Nazar kıldı ona ervâh-ı insan
Kimi kim gördü başın oldu sultan (s. 14)

....

Rivâyet etti râvîler Ali'den
Ki Hak Tanrının arslanı velîden

Yarattı Hak kemâl-i kudretinden
Onun nûrunu nûr-ı hazretinden

Yog idi arş u kürsi cennet ü nâr
Yog idi yir ü gök bu çarh-ı devvâr

Yog idi âlemin nâm u nişânı
Yog idi Âdem'in adı ve sanı

Bunlardan ön yarattı Hak onu bil
Ki üç yüz bin yigirmi dört bin yıl

Çün etti Hak ona bu feth-i bâbı
Yarattı sonra on iki hicâbı (s. 15)

.....

Çün on iki hicâb oldu Hâk'ın rahmetleri doldu
Gelip nûr onları buldu kabûl oldu kamu hâcât (s. 15)

....

*Mustafa'dır rûh-ı a'zam nûr-ı nûr-ı kâyinât
Mustafa'dır veh-i Ekrem sırr-ı s-ırr-ı beyyinat (s. 18)*

.....

Alemlerin ilk oluşumu Hz. Muhammed ile ve onun için iken varlığın son safhası Cennet de Hz. Muhammed içindir.

*Bunca Cennet o Habîbullah içindir
Bunca minnet ol Tabîbullah içindir (s. 20)*

Hız. Âdem yaratılınca Hız. Muhammed'in nuru iki kaşı arasında parlamaya başlamıştır (s. 57-8). Âdem ve Havva evlenme mehirleri için Hız. Muhammed'e üç kere salavat getirmişler (s. 63); Cennetten çıkarılınca Hız. Peygamberi vesile kılarak Allah'tan af dilemişler, Allah da onlarda Hız. Muhammed'i nereden bildiklerini sormuştur (71):

*Doğmuş idi cephesinde Âdem'in
Berk ururdu nûr-ı Fahr-i âlemin*

*Münakis olmuş idi nûr-ı cemâl
Bu sebebden ol dedi sâhib-kemâl*

.....

*Dedi mehri ne dediler tahiyyat
Muhammed hazretine üç salavât*

...

*Dedi ol kim safiyyindir Habibin
Muhammed'dir kamu derde tabibin*

*Neden bildin dedi kimdir Muhammed
Beyan et onu de kimdir Muhammed*

Hız. Muhammed'in ruhu ruhlar âlemindeki "ilk misak" da da geçmektedir. İlk "misak"ı Hız. Muhammed'in ruhu yapmış, sonra diğer peygamberlerin ruhları sözleşmeyi kabul etmişler, ardından da Hız. Muhammed'i muttakilerin imamı, peygamberlerin sonuncusu ve âlemin nizamı olarak tavsif etmişlerdir (s. 88).

Eserde Hız. Muhammed bütün peygamberler tarafından ismen bilinmekte, onun ümmetinden olmak için peygamberler tara-

findan dua edildiği zikredilmektedir. Örneğin, Hz. Adem Hz. Peygamberin kendisine gösterilmesi için dua etmekte ve onun ümmetinden sayılmak için Allah'a dua etmektedir.

*Dedi Yâ Rab beni eyle Muhammed ümmetinden pes
Duasın müstecab etti onu etmedi istihfâf (s. 96)*

Diğer peygamberler için de benzer konuda mısraların eserde zikredildiğini görmekteyiz:

*Zira İbrahim u Musa ona ümmet oldular
Yoluna Davud u İsa koydu baş*

*Ne kadar kim enbiya ve mürselin kim geldiler
Cümle ikrâr eyleyip fazlına etti ittifak (s. 100)*

Diğer peygamberler konusu ele alınırken onların Allah'a inanmaları yanında Hz. Muhammed'e inanmaları da iman ilkesi olarak onlardan istenmektedir. Örneğin Hz. Âdem, oğlu Şis'e (aslı Şit(sav) olmasına rağmen eserde bu şekilde geçmektedir) peygamberliği devrederken bunu istemektedir (s. 92) ve Şis'in alnında da Hz. Muhammed'in nuru görünmektedir ve Hz. Muhammed için bin şehir kurduğu beyan edilmektedir (s. 94):

*Buyurdu Hak ki Şis'e et vasiyet
Dedi Âdem ona işit vasiyet*

*Getirsin dedi Allah bana iman
Resulüm Ahmed'e hem itsin iz'an*

Burada bir anakronizm olduğu açıkça görülmektedir. Henüz tarihen yaşamayan bir peygambere inanılması Hz. Şis'ten istenmektedir. Burada amaç tarihsel hakikatler değil, Hz. Peygamberin mutlak üstünlüğüne ilişkin bir örnekleme yapmaktır. Yukarıda verdiğimiz başka örnekte olduğu gibi Hz. İbrahim, Musa, Davud ve İsa peygamberler de ona ümmet yapılmaktadır.

Muhammediye' de Hz. Muhammed'in doğumu, gençliği, vefatı ve Miraç olayı ile ilgili hem duygulu ve coşkulu ancak yer yer de temel dini metinleri ve tarihsel gerçekleri zorlayan bilgilere yer verilmektedir.

Hız. Muhammed doğduğunda Kabe ayağına kadar gelip ona secde etmiştir, yine Kisra sarayı yıkılıp Sâve nehri kurumuş, birçok kilise yıkılmıştır (s. 102). Birçok olağanüstü olay yanında dikkati çeken diğer örnekler, Hz. Peygamber'in sünnetli olarak doğması (s. 103), Şeytanların semaya çıkmalarının yasaklanması (s. 105), Şeytanın onun doğumundan eseflenerek "âh ü figân" etmesi (a.g.y.), en dikkati çeken nokta da Mekkelilerin Hz. Muhammed'i görüp onu Allah'ın elçisi olarak idrak etmeleridir (a.g.y.):

*Çü Mekke kavmi gördüler onu hep ettiler idrâk
Dediler bu durur ol kim şânında erselnâk*

*Muhammed'dir bunun adı olsardır resulu'llah
Leamruk olısar tâcı ridası olısar levlâk*

Görüldüğü gibi burada Mekkelilerin Hz. Muhammedi doğduğu an peygamber olarak tanıdıkları gibi tarihsel gerçeklikle ve Hz. Peygamberin verdiği mücadele ile taban tabana zıt bir bilgi verilmektedir.

Muhammediye'de Hz. Muhammed'in çocukken diğer çocuklardan farklı olarak, göğsünün yarılmasından, üstünde devamlı bir bulutun gezmesinden, tuvaletini yaparken mucizevî bazı hallerinden bahsedilmekte, papaz Bahira'nın Mekkelilere Hz. Muhammed'in peygamberliğini açıkladığı bilgisi verilmektedir (s. 106-7):

*Kureyş'e pes dedi bilin budur âlemlere seyyid
Resûlullah olısardır pes âmennâ ve saddeknâk*

*Bunu âlemlere rahmet idüben gönderiserdir
Bula ümmetleri izzet çü budur nasr-ı erseln'ak*

İslam ilahiyatında tartışmalı olan konuların başında "mucize" konusu gelmektedir. Kimi kelamcılar Hz. Muhammed'in Kur'an-ı Kerim'den başka mucizesi olmadığı inancında iken, kimisi de bazı mucizelerin varlığına inanmaktadırlar. Mucize olağan dışı olayları ifade etmekte olup, gündelik hayatın akışına ters olaylara işaret etmektedir. Bu anlamda mucizeler dinler açısından olağan olgular olarak görünebilirler. Nitekim Kur'an'da mucize gösteren peygamberlerden bahsedilir. Ancak *Muhammediye* başta olmak üzere

yukarıda zikredilen eserlerde mucizeler fazlalığı ve sahih rivayetleri aşan nitelikleri ile Hz. Muhammed'in gerçek kişiliğini örten ve ona insanüstü nitelikler bahşeden bir işleve sahip görünmektedirler.

Yazıcıoğlu ayın yarılması, batan güneşin namazı kaçırmak için tekrar doğması (s. 183) gibi konulardan bahsetmektedir:

Mu'cizâtından birisi bu kim ay

İki pâre oldu sankim iki yay

...

Gördü gün batmış cihân olmuş Habeş

Doğ dedi doğdu gerü derhal güneş

Bir a'rabinin ölen kızını kabrinden diriltmeye çalışırken kabirden, canının Allah'a ulaştığına dair bir sesin gelmesi (s. 183), Hendek savaşında kazma ile taş vurduğunda taştan bütün Medine'yi aydınlatacak bir şimşek çıkarması (s. 184), ordunun az olan yemeğine tükürerek herkese yetmesini sağlaması (s. 187), yetmeyen suyun artırılması (s. 190) gibi örnekler veren Yazıcıoğlu, bu ve benzeri mucizelerle Hz. Peygamberin peygamberliğine iyi bir delil olduğunu mübalağalı ifadelerle dile getirmektedir.

Yazıcıoğlu Mehmed, Miraç olayını anlatırken de sahih rivayetlere aykırı tarih dışı ve olağanüstü konulara yer vermektedir. *Hız. Muhammed(in nuru) bütün yedi gök semada gezen, Allah ile konuşan, peygamberler ile müzakereler eden, gelecek toplulukların ahvalini gören, göğe sayısız kereler miraç eden, diğer peygamberlerin zor anlarında onlara yardım eden bir olağanüstü kişilik, süper güçlere sahip efsanevi bir kahraman olarak tavsif edilmektedir (s. 133 vd.). Ayrıca eserde mitolojik varlık ve öğelere de yer verilmiştir (Yazıcıoğlu Mehmed, 1996: I/150)*

Yukarıda başta Muhammediye olmak üzere değerlendirmesi yapılan eserlere bakıldığında, dini inanç ve prensipler çerçevesinde konuların ele alınması yanında, sözlü kültürün özelliklerinden "bütün olayların 'başkahraman'a odaklı ele alınması, zayıf tarihsellik ve yer yer efsanevi, mitolojik öğelere yer verme" gibi hususlar

karşımıza çıkmaktadır.

3. Hz. Muhammed'in Örtülen Tarihsel Kişiliği

Bu eserlerde işlenen Hz. Peygamber sevgisinin, derin saygı, tazim ve coşkulu işleniş tarzlarının yanı sıra mitolojik öğelere ve bir takım olağanüstülüklerle (birçok mucize isnadı vb.) dönük tarzda işlenmesi Hz. Muhammed (sav)'in tarihsel kişiliğini örtmüştür. İslami konularda çalışmalarıyla tanıdığımız A. Schimmel (2002) bu gerçeği, Hz. Muhammed'i konu edindiği bir makalesinde şu şekilde dile getirmektedir:

Hz. Muhammed'den sonra çok geçmeden halk dindarlığı, genel düşüncede yerleşmiş olan halk şarkıları ve Peygamber Hikâyeleri arasından mucizeleri ona isnat etti ki, bunlar neredeyse *onun tarihi kişiliğini örttüler*. Biz, Hz. Peygamber'in ilk biyografilerinde zaten böyle hikâyeleri bulmaktayız. Daha sonra bunlara hayal ürünü şeyler katılarak genişletildi ve nihayet bunlar yaygın olarak okunan ibadet kitapları olarak bir araya getirildi (s. 401)..... Hz. Muhammed hakkındaki mistik saygı perdeleri ve sayısız menkıbe, milyonlarca Müslüman'ın dini hayatına oldukça etki etti. Bununla birlikte aynı zamanda, inananların gözlerini *tarihsel hakikatten perdeledi* ve "binlerce yıl önce" yaşayan ve tebliğ eden *tarihsel Muhammed hakkında çok daha fazlası bilinmedi* (s. 406). (vurgular bize ait. M.A.)

A. Schimmel, Hz. Muhammed'e yönelik aşırı mistik ve menkıbevi söylemin "tarihsel Muhammed'in kişiliğini" örttüğünü, menkıbe ve mitolojilerin hakim olduğu tarih üstü, olağanüstü güçlere zaman zaman da tanrısal özelliklere sahip bir peygamber imajının ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁴ Aslında Hz. Muhammed etrafında örülen mitolojik kalkanın doğası gereği böyle bir durumun ortaya çıkması normaldi. Çünkü yukarıda açıklandığı gibi mitlerin dünyası ile tarihsel olaylar arasında çok açık bir zıtlık söz konusudur. Popüler belleğin tarih dışı karakteri, tarihsel olana direnç göstermektedir. Efsanevi, mitolojik söylem tarihsel ve kişi-

sel olanı daima olduğundan farklı ve tarih dışı bir şekilde konumlandırmaktadır.

Bu nedenle burada öncelikle mitolojik düşünce tarzını anlamak ve “mitoloji nedir?” sorusunun cevabına kısaca değinmek gereklidir.

III. Mitos ve Tarih Gerginliği

1. Mitoloji ve Zaman Tasavvuru

Mitoloji en genel anlamıyla “başlangıçlar zamanında cereyan etmiş olanı anlamak” anlamına gelmekte olup, geniş anlamı “hayali bir anlatım içinde, yarı tanrıların, kahramanların bir hikâyesini de katan ve ilk, daha doğrusu arkaik bir zaman türüne, tarihsel zamanın ötesindeki başlangıç zamanına varıp dayanan bir hikâye, anlatım biçimidir” (Kılıç, 1993: 1). Burada yer alan olaylar tarihsel zamanın dışında, efsanevi bir zamanda cereyan etmektedir.

Mitlerle ilgili çalışmalarda en önemli vurgu “zaman” kavramı üzerinedir. Bu anlamda mitolojiler genel karakterleri gereği “başlangıçtaki olayların tarihi”dir. Aynı zamanda yaşanan anın “başlangıçlar zamanı” ile alakasının olduğu düşüncesi mevcuttur. Mitolojide başlangıç zamanının önemi arkaik ontolojinin anlamında gizlidir. Arkaik insan için “bir nesne ya da eylem ancak bir arketipi taklit veya tekrar ettiği ölçüde gerçek olur. Gerçeklik yalnızca tekkerrür veya katılma yoluyla kazanılmaktadır; örnek modeli olmayan her şey “anlamsız” yani gerçeklikten yoksundur” (Eliade, 1994: 47). Bu sebeple geleneksel kültür dünyası için ilk zamanı çok önemlidir.

Arkaik insan için zamanın iki boyutlu bir anlamı vardır. Birisi “tarihsel şimdi”, diğeri ebediyete sahip “kutsal zaman”dır. İlkel zamanın tekrarını ifade eden, onun tezahürü olan olay ve ritüeller bu anlamda önemlidir. İnanan insan, rit ve mitlere katılarak, (bir tür ayinle) tehlikesiz biçimde normal sonlu zamandan, mecazi yolla kutsal zamana geçebilir (Kılıç, 1994: 7). Geleneksel kültür insanı tarihe güçlükle katlanır ve zaman zaman onu yok etmeye çalışır. Çünkü *tarihsel olanla mitsel olan birbirine zıttır* (Eliade, 1994:

54). Tarihsel bir olgu ya da olay mitselleştirmenin aşındırıcı eylemi karşısında fazla dayanamaz.

Mitolojinin diğer bir özelliği sözlü özellikte oluşudur. Mitler kolektif/popüler belleğin ürünüdür. Eliade'ın deyişiyle *kollektivitenin belleği "tarih dışı"dır* (Eliade, 1994: 58). Geleneksel arkaik insanın zihniyet dünyasındaki bu tarih dışı karakter, arketiplerin geleneksel insanın zihni için taşıdığı önemden ve popüler belleğin arketipler dışında hiçbir şeyi sürdürememesi sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Popüler belleğin bu "tarih dışı karakteri", *tarihsel olay ve aktörleri arketiplere dönüştürmesi, yani tarihsel ve kişisel özellikleri yok etmesi* sonucunu doğurmaktadır. Böylece tarihsel olay ve kişilikler, tarih dışı bir karaktere ve mitolojik öğelere (mitlere) dönüştürülerek, geleneksel insanın zihninde hem kalıcı hale gelmekte, hem de kutsal bir zaman içerisinde olma duygusu kazanılmış olmakta, aynı zamanda kişi, kahramanların veya ataların '*başlangıçlar zamanı*'nda yaşamış oldukları şeyleri tekrarlamaya da kabiliyetli hale gelebilmektedir.

2. Tarihsel Perspektif Yokluğu Nerede: İslam'da mı Onun bir ögesi Olan Tasavvufta mı?

Görüldüğü gibi, tarihsel olanla mitsel olan arasında çok açık bir zıtlık söz konusudur. Tarihsel bir olgu ya da olay mitselleştirmenin aşındırıcı eylemi karşısında fazla dayanamaz. Ayrıca dini düşüncenin mucizelere açık oluşu ile popüler belleğin olağanüstülüklerle eğilimli olması da her iki düşünce tarzını yani efsanevi, menkıbevi düşünce ile dini düşünce tarzlarını bir yerde buluşturabilmektedir. Halk için yazılan popüler dini metinlerdeki tarih dışı, efsanevi ifade tarzları bu nedenlerle ortaya çıkmaktadır.

Şüphesiz bu ifadelerin bu metinlerde neden yer aldığı konusunda daha uzun açıklamalar yapılabilir. Bunun böyle bir çalışmanın sınırlarını aşacak genişlikte olduğunu belirtmek gereklidir. Ancak bu metinlerdeki tarih dışı söylemin ele alınması gereken başka bir yönüne, "var olan '*Tarihsel perspektif yokluğu*'nun genel olarak İslami bakış açısından mı yoksa onun içindeki belli bir

ekolden mi kaynaklandığı” sorusuna yazı sınırları çerçevesinde değinmeye çalışacağız.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, halk arasında yaygın olan eserlere mitolojik efsanevi sözlü unsurlar yanında dini-tasavvufi dünya görüşü de kaynaklık etmektedir. Başka bir deyişle bu eserler,

- i) Dinin temel esasları (Kur’an ve Sünnet),
- ii) Özellikle Vahdet-i Vücut anlayışının ağırlıkta olduğu Tasavvuf,
- iii) Başka din ve kültürlerle ait unsurların sözlü kültürle mezcedildiği mitolojik, efsanevi öğeler

olmak üzere üç temel unsurun sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada söz konusu olan “tarih dışı öğelerin aşırı işlenişi” meselesi olduğunda, konunun odağına Tasavvufun yerleştirilmesinin gerekliliği ortadadır. Fakat zaman zaman mesele, Tasavvufu da aşarak bizzat İslam’ın kendisine de hamledilerek ele alınmaktadır.

Bu konu “İslam’da tarihsel perspektifin olup olmadığı” şeklinde bilim dünyasında tartışılmaktadır. Ülkemizde de konu 1993 yılı felsefe kongresinde Sayın Elisabeth Özdalga (1993) tarafından ele alınmış ve tebliği Felsefe Dergisi’nde yayımlanmıştı. Özdalga yazısında Montgomery Watt’ın o dönem “*Islamic Fundamentalism and Modernity*” adıyla yeni çıkan ve sonraları ülkemizde de yayımlanan (Watt, 1997) eserindeki “İslam’da tarihsel perspektif yokluğu” konusunu ele almaktadır.

Watt İslam mistisizmini incelerken tarihin İslam düşüncesi içerisinde ikincil bir rol oynadığını fark ettiğini belirtmekte ve “İslam’da tarihsel bir perspektifin olmadığı” sonucuna varmaktadır. Watt bu görüşünü İslam’da tespit ettiği şu argümanlarla sağlamlaştırmaya çalışmaktadır:

i) Değişmeyen durağan bir dünya ideali. Burada değişiklikler büyük bir şüphe ile karşılanmakta ve itizal anlamında bidat sayılmaktadır. “Bireysel ve toplumsal açıdan insanlar özde bir değişim göstermezler, insanın mahiyeti değişmezdir” ilkesi hâkimdir.

ii) İslam son ve nihai bir dindir. Vahiy İslam'la birlikte sona ermiştir, bu da onun hakikatlerinin değişmez ve mutlak olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu hakikatler tarihsel olayların işleyişini aşarlar.

iii) Önemli doktrinal meselelerde karar verme otoritesine sahip (örneğin Katoliklik Kilisesi gibi) resmi herhangi bir inanç bütünlüğünün yokluğu. Çünkü, formel bir kurumun varlığı tarihsel olayların ardışıklığı bilincini çoğaltırken, böyle bir kurumun olmayışı tarihsel bilinci ortadan kaldırmaya meyletmektedir.

Burada kısaca verdiğimiz bu ve benzeri argümanlar nedeniyle Watt, İslam'ın tarihsel perspektiften "yoksun" olduğu sonucuna varmaktadır. Özdalga, Watt'ın bu yorumlarına, İslam'ın günümüzde tarihi aşmaya çalıştığı ve tarihe karşı mücadelenin aslında "tanrı merkezli (*theocentric*)" bir kozmolojiye dayalı imanın sürdürülmesinden başka bir şey olmadığı argümanlarıyla karşı çıkmaktadır. Ona göre Watt'ın anlamadığı, dindarlar açısından günümüzde asıl önemli olanın, büyüü bozulan bir dünyada, mitlerin ve mutlak hakikatlerin nasıl canlı tutulacağı meselesidir. Dolayısıyla İslam'a bu tarz suçlamada bulunmak yerine, bu (tarih dışı) tavrın arkasındaki "dini güdüler" in anlaşılması gereklidir (s. 53). Özdalga bu amaçla Eliade'ın yukarıda kısaca değindiğimiz dini, mitolojik tasavvur ile tarihsel tasavvur arasındaki zıtlığa değinen açıklamalarını önemsedini belirtir.

Konumuz açısından meseleye yaklaşırsak, Özdalga birkaç örnekten özellikle Tasavvuftan hareketle İslam'ın tamamının tarih dışı bir perspektife sahip olduğu sonucuna varmanın yanlışlığına, aksine İslam'ın tarih ve ebediyet, mevcut toplum ve aşkın dünya arasındaki ilişkinin kavramsallaştırılmasında biricik olduğuna, konuya Watt'tan daha adil yaklaştığını söylediği, W. Cantwell Smith'den alıntılarla vurgu yapmaktadır (1993: 57). İslam bütün tarihi boyunca, bu dünyadaki (toplum ya da tarih) hayatı öbür dünyadaki hayatla (ebedi kurtuluş) nasıl uzlaştıracığı sorunuyla ilgilenmiş ve bu sorunu çözmek için savaşmıştır.

Ancak *İslam Tasavvufunda tarihsel bir perspektif yokluğundan bahsedilebilir*. Nitekim İslam Tasavvufu konusunda uzmanı olan A. Schimmel'in Tasavvufi metinlerdeki tarih dışılaştırma konusundaki görüşlerine yukarıda değinmiştik. Özdalga da aynı görüştedir (1993: 58). İslam dünyasında 13. yüzyıl ve sonrasında Tasavvuf ve Sunni İslam arasında bir kutuplaşma olmuştur ve ikisinin meselelere bakışlarında görece farklılıklar söz konusudur. Tasavvuf "tarihsel olandan çok ebedi olanı, Allah'ın gücünden çok sevgisini, insanın davranışından çok niyetinde olanı vurgular. Ziyadesiyle insanın eylemlerinin doğru olmasından çok, ruhunun temiz olmasıyla ilgilidir" (Özdalga, 1993: 58). Özellikle Vahdet-i Vücut felsefesinin tasavvufta yaygınlaşması ve halka dönük metinlerdeki meselelere bakışta farklı felsefi, mistik ve mitolojik öğelere yer verildiği görülmektedir. Ancak Özdalga, Watt'ın Tasavvuftaki bu özelliği İslam'ın diğer geniş ekolü olan Sünni İslam'a ve dolayısıyla İslam'ın tümüne yaygınlaştırmasını yanlış bulurken haklıdır.

Sonuç olarak, genel olarak Tasavvufun meselelere bakışında zaman zaman tarih dışı bir perspektifi kullandığı anlaşılıyor. Özellikle Vahdet-i vücut felsefesinin etkisiyle yazılan popüler dini metinlerde bunu bütün açıklığıyla görmek mümkündür.⁵ Popüler dinsel söylem mistik yaklaşımın yanı sıra halk arasındaki folk ya da mitsel kimi tasavvurları da alarak halk kitlesinin beğenisine uygun metinler ortaya çıkarabilmiştir. Bu nedenle tasavvuf, mitolojik tasavvur ya da folk inanışlardan etkilenen bu metinlerdeki tarih dışı özelliği bizzat İslama atfetmek yanlış olmanın yanında yanlış bir bakışın da ürünü olmaktadır.

Burada önemli bir hususa değinmek gerekir. O da, dinin de bizzat tarih ve tarih dışılığın gerilimini yaşadığı gerçeğidir. Aşkın bir tanrı ve vahiy gibi inançlara sahip semavi dinlerde, tarih dışılık çok açıktır ve dini din yapan, diğer beşeri düşünce sistemlerinden

⁵ Tasavvufi eserlerdeki bu tarz örnekler avama has metinler yanında yüksek edebi tasavvufi metinlerde de görülmektedir. Örneğin Tasavvufta varlığın ilk oluşumunu işleyen Devriye türündeki yüksek edebi metinlerde, Tasavvuftaki "Devir nazariyesi"nden ilham alarak felsefi düzeyi yüksek bir kozmolojiye dayalı yorumlar yapılmaktadır (bkz. Uludağ, 1994; Uzun, 1994).

ayıran da bu tarih üstü karakteridir. Vahyi temel kabul eden bir düşünce tarzının tarih dışı karakterlerinin olması çok doğal hatta zorunludur. Ancak din de her şeyden önce tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkar, peygamberinin hayatı, teolojisinin kurulması tarih içinde oluşur. Konumuz olan peygamberin hayatı da tarih içinde vuku bulması hasebiyle fazlasıyla tarihseldir. İslam peygamberi, mesajı ve mücadelesi ile tarihin içinde ve tarihsel kanunlar çerçevesinde bir hayat yaşamıştır. Dolayısıyla biz burada tarih-tarih dışılık konusunu ele alırken dinin aşkın olan özelliğini görmezden gelmiyoruz. Ancak dinin içinde belli bir tarihselliği olan, burada peygamberin kişiliği ve mücadelesi gibi konuların tamamen tarih dışı karaktere sokulmasının doğurduğu sıkıntılara dikkatleri çekmek istiyoruz.

Sonuç ve Bir Öneri

Yazının başında halk arasında yaygın olan dini metinlerin, din bilginlerinin kitabi dindarlığı ile halk dindarlığı arasındaki iletişimin sonucu olduğuna değinilmişti. Bu metinlerde hem temel dini ilke ve prensiplerin hem de halk arasında yaygın olan bir takım folklorik ve mitolojik öğelerin varlığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Konumuz olan halkın muteber saydığı dini metinler her iki geleneğin, yani halk dindarlığı ve kitabi Müslümanlığın öğelerini içerisinde barındıran bir özelliğe sahip görünmektedir. Öncelikle bu kitaplar, medrese okumuş din bilginlerince yazılan dini metinler olup, doğrudan dini duygu ve heyecanların ifadesidirler.

İkinci olarak bu metinlerde, mistik ya da neo-platonizmin etkisini, aynı zamanda da temel, kitabi emir ve prensipleri en coşku- lu ve zaman zaman en üst perdeden işlenmiş haliyle bulabiliriz. Ancak aynı zamanda bu metinlerde sözlü kültüre ait form ve içerikleri, eski kültür ve dinlere ait mit ve efsaneleri de bulabiliriz.

Şüphesiz burada bu metinlerdeki bazı mistik ve mitolojik unsurların İslami söylemle uyuşup uyuşmadığı konusu gündeme gelmektedir. İşin teolojik-dini açıdan hüküm yönünü bir tarafa

birakacak olursak, bu metinlerdeki mistik ve duygusal zaman zaman da mitsel imgelere sahip anlatımın, kişilerin hayal dünyasını geliştirdiği, dini konuları şiirsel bir üslupla ve sözlü kültüre sahip, eğitimsiz kitlelerin anlayışlarına göre işlediği görülmektedir.

Aynı şekilde bu metinlerde Hz. Peygamber sevgisinin en belirgin konu olarak ön plana çıktığı, Hz. Peygamber'in sınırsız bir sevgi seli içerisinde, coşkulu bir tarzda işlendiği, bu sınır tanımaz sevgi ve saygı duygusunun, zaman zaman Hz. Peygamberin onun tarihsel kişiliğini örttüğü de söylenebilir. Bu metinler genel olarak varoluşun başlangıcını ve inançların temelini de Hz. Peygamber'le başlatmaktadırlar. Dini konuların işlenişi de peygamber inancı bağlamında yapılmaktadır.

Kitlelerin anlayışına uygun olarak Hz. Peygamber sevgisini işlemek, sözlü geleneğe sahip popüler kültür üzerinde bir takım imge ve simgeleri kullanarak peygamber sevgisini farklı şekillerde ele almak, bilincin sınırlarını zorlayarak, kolektif bilinçdışına hitap ederek kitlelere sevgi ve coşkunun farklı tonlarında peygamber sevgisi ve saygısı kazandırmak küçümsenecek bir şey değildir. Kurgusal özelliğe sahip sanatsal etkinlikler ya da popüler kültür ürünlerinin gördüğü işlevleri bu metinlerin, zamanında kitleler üzerinde gördüklerini, anlam dünyalarında farklı açılımlar sağladıklarını belirtmek gerekir.

Ancak her şeye rağmen bu metinlerde Hz. Peygamber'in tarihsel kişiliğinin örtüldüğü, bunun da Onun gerçek misyonu ve yaptıklarının hakkıyla tanınamamasına neden olduğunu belirtmek gereklidir.

Hz. Peygamber sevgisinin dinin temel sahih kaynaklarından yola çıkarak ele alınması, özellikle onun tarihsel gerçek kişiliği, mücadelesi ve misyonunun da insanlara aktarılması önemlidir. Ancak duygusal ve coşkusal anlatımın getirdiği faydaların varlığını, psikolojik ve edebi açılımlar sağladığını kabul etmek gereklidir. Özellikle günümüz psikoloji biliminin açıkladığı gibi insan sırf "bilinç" düzeyinde öğrenen ve düşünce üreten bir varlık değildir.

İnsan zihninin “bilinçdışı” alanı ifade eden, etki olarak daha geniş bir güce sahip olan bir yönü daha vardır ve imge ve simgeler aracılığıyla ve daha çok kolektif tarzda işlemektedir.

Bu nedenle bu metinlerdeki mistik ve mitolojik öğelerin kullanımının bir takım “avantaj ya da dezavantajlarının” var olduğunu düşünüyoruz. Burada teolojik ve pedagojik önceliklere dikkat etmek de önemlidir. Eliade yukarıda değinilen çalışmasında mitlerin insanın anlam hayatına kazandırdıkları hakkında önemli şeyler söylemiştir. Ancak söz konusu olan din olduğu zaman, dini bilginin, dinin temel kaynaklarıyla çelişmeden kullanılması gibi bir gereklilik de söz konusudur. İnsanlığın mirası olan ve kolektif bellekte muhafaza edilen *mitlerin, din dili ile kutsallaştırılarak işlev görmesinin teolojik açıdan bazı mahzurları vardır*. Fakat şu da bir gerçek ki, dini yorumlarken felsefi ya da modern bilgiyi ne kadar kullanıyorsak mitolojik bilgiyi de o derece kullanma hakkımız vardır. Ancak burada *dini kitaplara giren mitlerle diğer sahîh rivayetlerin ayrılması gereklidir*. Ayrıca dini-edebi metinlerdeki mitolojik öğelerin dine aykırı sayılması sebebiyle tamamen göz ardı edilmesi, ilk başlarda doğru gibi görülse de aslında eksik bir tavidir. Efsane ve mitolojilerin orijinal içerikleri ile aktarılmasının kültür hayatımıza sağlayacağı sayısız katkılar sosyal bilimlerde dile getirilmektedir. Dinler tarihi biliminde mitolojinin din olgusunu anlamadaki farklı işlevlerine de vurgu yapılmaktadır.

Bu sebeple, “İslam mitolojisi” adı altında bir bilim dalının kurulmasının gerekli olduğu inancındayız. Bu, dini metinlerdeki mitolojik öğelerin tespiti ve yorumlanmasına hizmet edeceği gibi, aynı zamanda bu tespit sayesinde, dini kitaplarda karışık kullanılan mitlerin dini bilgilerden ayırt edilebilmesine de imkân sağlayacaktır. Bazı İslami kitaplarda kullanılan mitolojik bilgiler dini bilgi olarak kullanılma yerine, mit olduğu tespit edilip bu özelliği bilinerek asli işlevi gereği kullanılmalıdır. İslami ilimlerde İsrailiyyat terimi kullanılmaktadır ancak, bu terim daha çok Kitab-ı Mukaddes kaynaklı bilgilere işaret etmektedir. Hâlbuki mitler ondan da önce var olan hatta Kitab-ı Mukaddes’e de zaman zaman kaynaklık eden bir

bilgi türüdür (Kılıç, 1993; Hooke, 1993). Ayrıca mitoloji ayrı bir bilim olup, işlev ve etkileri de tespit edilmiştir. Sahip oldukları bu etki ve işlevler, duygu ve coşku zenginlikleri, varoluşun farklı önelerine hitap eden bilinçdışı hitap zenginliği dini bazı konuların yorumlanması ya da kurgulanmasına hizmet edebilir.

“İslam mitoloji” kavramının bazı yanlış çağrışımlara neden olacağı gibi endişelerle eleştirilmesi de mümkündür. Çünkü bu isimlendirme, ilk bakışta kulağa, sanki mitlerin İslami olduğunu ima eder gözükmektedir. Ancak kısa bir fikir yürütme ile görülecektir ki, bir şey mit ise İslami değildir, İslami olan da özde mitsel olamaz. Çünkü mit doğası gereği pagan bir kökene sahiptir. Ancak zaman içinde bazı dini bilgiler aslından farklı şekillere sokularak mitolojik hale dönüştürülmüş olabilir. “İslam mitolojisi” isimlendirmesindeki İslam kelimesi “bizzat dini olanı değil, İslam medeniyetine ve içindeki bilgi ve kültür ürünlerine işaret etmektedir. Bu anlamda İslam mitolojisi ismiyle, İslam tarihinde yazılmış metinlerdeki mitolojik öğeleri belirleyen, yorumlayan ve analiz eden, konu ve amacı belirlenmiş bir bilim dalının oluşturulmasının faydalı olacağı kanaatini taşıyoruz.

Discourse, Myth and History: The Conception of Muhammad (pbuh) in Popular Religious Literature –The Example of Muhammediye-

Citation/©: Arslan, Mustafa, (2009). Discourse, Myth and History: The Conception of Muhammad (pbuh) in Popular Religious Literature –The Example of Muhammediye-, Milet ve Nihal, 6 (1), 195-219.

Abstract: In this article that be studied the conception of Muhammad (pbuh) in popular religious discourse had be examined Muhammediye as model study. In this work, the effects of religious principles, mysticism and neo Platonism, besides folk beliefs and mythological parts among people exist too. In this work and similar works appeared that the Muhammad's love was examined as enthusiastic and limitless, and this feeling of limitless love covered Muhammad's historical character. This result covered His mission and struggle. The treating of Muhammad's love by basic Islamic principles and, explaining of His factual character, struggle and mission is very important.

Key Words: Historicity, myth, Muhammediye, Nur-ı Muhammedi, Mythology of Muslims.